УДК 327.8

Ірина Миколаєнко

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК АЛЬТЕРНАТИВА КУЛЬТУРНІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ. ГЕНЕЗА І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Цю статтю присвячено одній із проблем глобалізованого світу – культурній ідентичності, яка виступає протилежністю глобалізованої культури щодо вирішення конфліктів сучасності. Вибудовується парадигма сумісного культурного розвитку людства, яка спирається на принцип взаємної культурної відкритості та взаємної толерантності, що створює умови для діалогу та кооперації різних соціокультурних та політико-економічних систем.

Ключові слова: *культурна ідентичність, глобалізаційна культура, толерантність, економіка, геокультура, ЗМІ, комунікації, цінності.*

I. Mikolaenko. Globalisations culture as alternative of cultural identity. Origin and prospect of development

In this article one of problems of the globalization world is examined is a cultural identity that comes forward opposition of the globalized culture in the questions of decision of conflicts of contemporaneity. An author lines up the paradigm of joint cultural development of humanity, which leans against principle of mutual cultural openness and mutual tolerance, that results in a dialogue and co-operation different with sociocultural, cultural and economic systems.

Keywords: *cultural identity, globalization culture, tolerance, economy, геокультура, MASS MEDIA, communications, values.*

И. Миколаенко. Глобализационные культура как альтернатива культурной идентичности. Генеза и перспективі развития

Данная статья посвящена одной из проблем глобализирующегося мира – культурной идентичности, которая выступает противоположностью глобализированной культуры по решению конфликтов современности.

© Ірина Миколаєнко, 2012

Выстраивается парадигма совместного культурного развития человечества, которая опирается на принцип взаимной культурной открытости и взаимной толерантности, что создает условия для диалога и кооперации различных социокультурных и политико-экономических систем.

Ключевые слова: *культурная идентичность, глобализационная культура, толерантность, экономика, геокультуры, СМИ, коммуникации, ценности.*

Термін “глобалізація” було запропоновано на початку 60-х років XX століття завдяки працям теоретиків Римського клубу – Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Месарович, Е. Печчеї та інших, проте його зміст до цього часу залишається дискусійним, що доводить, що *глобалізація* – це процес, який існує в реальному часі. Наприклад, українські вчені пов’язують глобалізацію з падінням комуністичних режимів, що поклало край біполярному поділу світу й глобальному ідеологічному протистоянню. Країни Центральної та Східної Європи, європейські й азійські держави, що утворились на теренах колишнього СРСР, підпали під західний вплив. Під західним контролем опинились колишні країни соціалістичної орієнтації у третьому світі. Започатковані Ден Сяопіном реформи в комуністичному Китаї також наблизили його до Заходу. І тому “*... за такого глобального впливу Заходу стало можливим говорити про “кінець історії”, “мондалізацію”, “вестернізацію” всього світу, або ж “глобалізацію”. Сутність глобалізації в досягненні такого рівня економічної та політичної взаємозалежності країн та регіонів світу, коли можливим та необхідним стає створення єдиного світового правового поля та світових органів економічного та політичного управління”* [1, с. 113].

На думку відомого соціолога Е. Гідденса, глобалізація – “*...це розширення світових соціальних зв’язків, які з’єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них”* [2, с. 144]. Аналогічної точки зору дотримуються Д. Гелд та Р. Робертсон.

Проте С. Хантінгтон приходить до протилежної точки зору: “*В ісламській, конфуціанській, японській, індуїстській, буддійській та православній культурах майже не знаходять відгуку такі західні ідеї, як індивідуалізм, лібералізм, конституціоналізм, права людини, рівність, свобода, верховенство закону, демократія, віль-*

ний ринок, відокремлення церкви від держави" [1, с. 114]. Тобто уніфікації цінностей не може бути, оскільки культури різні, і виникає "зіткнення цивілізацій". Саме зіткнення з іншими культурами, насамперед із західною, стимулює культурну самоідентифікацію. Тому не дивно, що на сьогодні актуальною є проблема культурної ідентичності. Але чи є альтернатива цьому явищу, тобто, чи можлива глобальна культура?

На початку XX століття прогресивні ідеали "modernity" сприяли оптимістичному баченню майбутнього у працях учених та філософів, що насамперед знайшло своє відображення у працях В. І. Вернадського та Е. Леруа про "ноосферу". Але подальший розвиток людства, його експансія в біосферу середини XX століття, породили низку проблем, які у подальшому увійшли в літературу як глобальні. З точки зору російської дослідниці І. В. Мітіної *"...появление глобальных проблем – это тот цивилизационный "вызов", "ответом" на который и стала глобализация"* [3, с. 123]. Глобальні проблеми цивілізації розкриті в теорії А. Дж. Тойнбі, який доходить висновку, що будь-який виклик стимулює розвиток цивілізації: *"Вызов побуждает к росту. Ответом на вызов общество решает вставшую перед ним задачу, чем переводит себя в более высокое и более совершенное с точки зрения усложнения структуры сознания"* [4, с. 119]. З точки зору вченого, відсутність "викликів" припиняє розвиток цивілізації, в той час як творча робота зі створення "відповідей" вдосконалює та збагачує її.

Напевно, не можна не погодитись з І. В. Мітіною, коли вона стверджує, що глобалізація – це етап, але не кінцевий пункт еволюції людства [3, с. 124]. Тому глобалізація не є і не може бути кінцевою метою, вона виступає лише засобом вирішення проблем людства, які накопичуються, це своєрідна "відповідь", чи навіть пошук відповіді на чергову кризу цивілізації. Сам же глобалізаційний процес – це пошук механізмів, які могли б регулювати фактичну активність людства шляхом глобальних економічних та політичних інститутів. Завдяки останній особливості, глобалізація стає частиною європейської раціоналістичної традиції і одночасно продовжує подальшу раціоналізацію життя. Напевне, саме акцент на раціональних принципах організації не сприймається представниками тих культурних традицій, які звикли до інших принципів соціокультурного життя.

Розглянемо генезу глобалізації, глобальної економіки і перехід до глобального управління як засобу вирішення нагальних питань, оскільки ідея створення була підтримана далеко не всіма і не зразу. Наприкінці XIX століття активно обговорювались інші сценарії можливого майбутнього, серед них алармістські та антираціоналістичні, контркультурні та ескапістські. Але в процесі інтелектуальних диспутів перевагу було віддано тому підходу до вирішення глобальних проблем, який був генетично пов’язаний з магістральною лінією західної інтелектуальної традиції: віра в силу розуму, здатність людської спільноти до прогресивного розвитку, відданість універсальним гуманітарним цінностям.

Наприкінці історичного періоду “modernity” ми дізнались, що не лише сон розуму може породжувати чудовиськ. Розбуджений розум іноді буває значно небезпечнішим, проте це не причина повертати розум до сну. Навпаки, необхідно вдосконалювати способи мислення та зміст власних ідей.

Щодо концепції “виклику” – “відповіді” глобалізаційних процесів, то варто також вказати на наукову спадщину Ф. А. фон Хайека, який у своєму дослідженні “Пізнання, конкуренція і свобода” дійшов висновку, що є певна тенденція, так званий *“...расширяющийся порядок человеческого сотрудничества”* [5, с. 57], в ході якого відбувається *“...не только процесс обмена, но и процесс образования общежития – из врагов превратиться в друзей”* [5, с. 57]. Історія людства лише підтверджує цю думку вченого, оскільки людський соціум поступово переходив від внутрішніх, племінних форм організації життя до більш широких, хоч і локальних, національних, а потім і інтернаціональних форм кооперації. Настав час переходу від міжнаціональних до глобальних форм кооперації. Як свідчить історичний досвід, такого роду переходи реалізувались за допомогою розширення обміну, без персональних контактів. І тому успіхи глобалізації також пов’язані насамперед з процесом подолання кордонів в економічній, торговельній та фінансовій сферах. Одночасно можна відмітити й історичну закономірність А. Дж. Тойнбі: “*Так, экономический элемент воспринимается чуждой культурой с наибольшей готовностью, за ним следует политика, а на последнем месте оказывается культурный элемент*” [5, с. 119-200]. Таким чином, реальний процес глобалізації, який розпочався з широкої торговельно-економічної та фінансової експансії, на сьогодні

досягнув таких меж, які стали зачіпати глибинні культурні елементи, і тому ми можемо констатувати: глобалізація – це "відповідь" на "виклики" сьогодення, насамперед соціально-економічні, екологічні, демографічні, військово-політичні. Економіка і політика періоду глобалізації по-різному справляються з "викликами", проте людство знайшло в глобальних структурах прийнятні форми адекватного реагування.

Розглядаючи проблему ідентифікації культур у глобалізаційному просторі через призму "виклик" – "відповідь" не можна обійти увагою дослідження І. Валлерстайна, який у своїх дослідженнях дійшов висновку, що параметри культури лише ускладнюють аналіз глобалізації, який розглядається через параметри економіки чи політики. Справді, культурні чинники глобальної взаємодії є беззаперечними, і суттєвими щодо прийняття та реалізації економічних та політичних рішень. Тому валерстайнівська оцінка принципу бінаризму як основи розвитку соціальних процесів є актуальною. Хоча сьогодні, з точки зору І. В. Мітіної, "*...в большей степени правы те исследователи, которые полагают бинарность выражением определенной, а именно упрощающей, традиции нашего мышления и обосновывают необходимость перехода к иной – тринитарной – методологии. Являясь более гибкой, более мягкой, более объемной, она гораздо лучше подходит для изучения и, главное, построения сложных объектов"* [3, с. 126]. Сьогодні культурна ідентифікація проходить поряд з синергетичною парадигмою, найбільш фундаментальною та неординарною серед суспільствознавчих парадигм.

Глобалізація часто визначається не лише як зростаюча взаємозалежність, але і як процес універсалізації та гомогенізації. Але універсам культур – субглобальних, регіональних, локальних, які формуються сьогодні, протистоїть культурній уніфікації. Іноді цей спротив набуває жорстких форм. У світі спостерігається інтерес до культурних "коренів", до проблем ідентичності, культивування етнічних, вікових, гендерних, сексуальних та інших відмінностей, зростає релігійний фундаменталізм. Окрім того, з'являються різного роду альтернативні та контркультурні рухи. Ігнорувати ці процеси неможливо, оскільки це призводить до політичних промахів та прорахунків. Тому ті культурні проблеми, які доводиться вирішувати мікросистемі, можна кваліфікувати, як черговий цивілізаційний "виклик". Якою буде "відповідь" глобалізаційної системи

на ідентифікацію культур спрогнозувати неможливо, а ігнорувати ці проблеми не можна, і тому своєрідною відповіддю на цю проблему є геокультура.

У наш період постмодерну синхронізація економічних, політичних та культурних параметрів необхідна як для прийняття адекватних рішень при вирішенні поточних питань, так і для прогнозування майбутнього. Актуальним є питання про сутність ***геокультури***, тобто культури глобалізму саме як фундаментальної. З точки зору І. В. Мітіної, в цьому контексті вживання концепту “геокультура” “*…более предпочтительно, поскольку указывает только на всепланетное распространение, но не на какое-либо специфическое содержание культуры (сугубо североамериканское, западноевропейское, дальневосточное, арабо-мусульманское или какое-либо еще)”* [3, с. 128]. Таке використання концепту “геокультура” дозволяє обговорювати різні підходи до його інтерпретації та практичної реалізації.

У сучасній науковій думці можна визначити два основних підходи до вирішення проблем геокультури. Один з них інтерпретує геокультуру як глобальну культуру, тобто гомогенне утворення, інший – як культуру культур, тобто гетерогенний конгломерат культур, що співіснують. Який з цих варіантів більш придатний для розвитку глобального співтовариства?

Досліджуючи феномен глобальної культури, варто зазначити, що глобалізація включає процес розповсюдження західного впливу в усьому світі через ЗМІ та сучасні комунікації. Але саме такий підхід викликає найбільш активний супротив у світі, який виливається в ідентифікацію націй. Якщо ж брати до уваги позитивний аспект цього феномену, то зрозумілим стає бажання представників такого напряму перенести більш ефективні та раціональні принципи життєвої активності західного світу, які відповідають глобальним цінностям. Але прагнення до планомірного управління людськими стосунками є наріжним каменем цієї проблеми, що і породжує проблеми етнонаціонального рівня та зіткнення культур, оскільки соціальні конструктивісти не беруть до уваги такі важливі чинники, як стійкість соціальних вірувань та варіативність соціальних факторів, якими збираються управляти. Не випадково ця інтерпретація геокультури сьогодні неприйнятна в світі, окрім ареалу її створення.

Крім того, оскільки глобальна культура спирається на ліберальну культурну традицію, важливою складовою якої є низка чинників. А саме: універсальність прав і свобод громадян, звільнення від традиційних обмежень, вірувань та стилю життя, пріоритет індивідуальної свободи над общинними інтересами та вимогами, єдність мислення та дії, інтелектуалізм та віра в єдність і незмінність розуму всім мислячих істот, пріоритет відкритих можливостей, поділ влади та обмеження будь-якої влади. Всі ці складові лібералізму сприяють соціальним змінам, проте постає інше питання – чи можлива трансляція і передача лише одного або декількох культурних компонентів цієї культурної традиції в інші культурні регіони?

Учені Дж. Несбітт та П. Ебурдін дійшли висновку, що перспектива культурного імперіалізму, каналами якого є ЗМІ та англійська мова, являє собою явище досить складне і непередбачуване, яке викликає незадоволення у того, кому його нав'язують: *"Развлекательные представления при помощи таких средств, как язык и образы, переходят через границы поверхностного обмена в область ценностей. Они проникают прямо к нравственному образу культуры, обращаясь к ее основополагающему духу, который отображает его веру и обычаи"* [6, с. 139]. Крім того, невідповідність місцевим культурам експортованих Заходом моделей культурного виробництва являє собою реальну загрозу, оскільки високий рівень стандартів споживання, життєвий комфорт – це наслідок культурних практик європейської традиції, яких немає у країнах "другого" та "третього" світу. Саме тут виникає конфлікт культур, оскільки неможливо мати рівень і якість життя однієї цивілізації, а ціннісні орієнтації та поведінкові стереотипи – іншої. Таке співіснування не призводить до продуктивних результатів, а навпаки, породжує роздратованість та необґрунтовані претензії, які, своєю чергою, породжують ідентифікацію місцевих культур, що можна розглядати як своєрідне протистояння глобалізації в цілому.

Таким чином, геокультура, будучи теоретичним конструктом, не є реально функціонуючою системою сучасного світу, оскільки універсум культур, який склався історично, відкидає культурний універсалізм, й іноді в досить жорстких формах. Результатом цього протистояння є зростання кількості і впливовості теорій культурного фундаменталізму та ізоляціонізму, збільшення кількості організацій, які виступають за збереження культурної самобутності.

Інша інтерпретація геокультури – як культури культур, стверджує необхідність співіснування і розвитку всього різноманіття культур. Дослідники, які працюють над цією парадигмою, в її основі ставлять таке: 1) гасло “one over the many” небезпечний; 2) ідеї космополітизму і глобалізації за своєю родовою приналежністю мають багато спільного. В межах цього підходу відстоюється право кожної країни піклуватись про збереження власних культурних цінностей. Поняття “глобальний культурний спадок” виступає тут як сукупність національних та етнічних культурних цінностей.

То яким чином виживати в сучасному світі? Як зіставити глобальне співтовариство і культурні традиції, крім того, – самоідентифікацію народів? Сьогодні є лише одна відповідь на такий виклик – принципи культурної відкритості та толерантності, на яких має бути побудоване світове співтовариство глобального світу.

Принцип взаємної культурної відкритості передбачає готовність до культурних контактів та запозичень, що поступово може модифікувати локальні культури і сформувати нову глобальну ідентичність. Культурна відкритість заснована на універсальній рівності і передбачає певну врівноваженість між універсальними і локальними цінностями. Культурні контакти здатні трансформувати негативістські культури, але лише при умові дотримання принципу взаємної культурної відкритості. Реалізація цього принципу розширює громадянські і політичні права і свободи, що дозволяє об’єднати різні культури і соціуми. ЗМІ представляють різні моделі життя, але це нове знання стає частиною життєвого досвіду лише в результаті вибору й асиміляції нових правил соціуму та власної поведінки. Культурна відкритість сприяє реінтерпретації власного соціального контексту і прийняттю нових культурних цінностей, змінює особистість та її соціокультурне оточення. Процес трансформації при цьому має спонтанний позаобов’язковий характер. Але існує можливість конфлікту як культурних принципів, так і економічних потреб чи політичних інтересів.

Оскільки культура кожного етносу, кожної соціальної групи, кожного покоління не планується, а виникає спонтанно, остільки важливість спонтанності для геокультури, щойно сформованої, буде беззаперечною. Не можна спрогнозувати, яким саме культурним моделям буде надано перевагу світового співтовариства, як і не можна передбачити швидкості їх прийняття чи неприйняття,

крім того, неможливо передбачити продуктивність їх адаптації в тому чи іншому культурному регіоні. Напевне, можна лише стверджувати, що культурна імперія буде побудована на основі стратегії інклюзивності, що найбільш відповідає моральним принципам, оскільки, з точки зору І. Берліна, "*...попытка загнать людей в аккуратно сшитые униформы, как требуют того верующие в схемы догматики, почти всегда ведет к бесчеловечности. Мы можем делать только то, что можем – но это мы должны делать, невзирая на трудности"* [7, с. 23].

Щодо принципу взаємної толерантності. Розуміння цього принципу передбачає недосконалість будь-якого життєвого стилю і визнання права особистості чи спільноти на вільний вибір та зміну власного життя. Фундаментальна ідея толерантності, як вважає Дж. Грей, полягає у визнанні права на існування тих форм життя, які ми вважаємо неправильними чи небажаними. Толерантність заснована на вірі в моральні принципи, на здатності розрізняти добро і зло, але не на насильницькому нав'язуванні наших власних критеріїв іншим. Політика толерантності передбачає адаптацію до локальних умов і норм та готовність до взаємних поступок протягом всього сумісного життя: "*…толерантность является предпосылкой любого стабильного modus vivendi среди неисправимо несовершенных существ…Самый надежный путь к обретению долгожданной свободы – это умерить свои требования друг к другу и научиться терпеливо сносить наши различия. Тогда в случае разногласий мы будет идти на компромиссы и достигать соглашений – подходящих для нас сегодня, а не на все времена – вместо того, чтобы настаивать на собственных (всегда мнимых) правах человека. Как ни странно, обнаружится, что именно благодаря терпимому отношению к нашим различиям мы поймем, как много у нас общего*" [8, с. 67].

Усі люди різні, різними є їх звичаї, цінності та мораль, але при цьому вони залишаються рівними онтологічно. Приналежність до одного людського роду дає розуміння людині того, якою вона має бути. З точки зору І. Берліна, форми людського життя, людські цілі та моральні принципи можуть бути різноманітті та варіативні, але не до безкінечності, оскільки всі вони знаходяться в межах людського досвіду. Саме з цієї причини різні цивілізації не можуть бути взаємопроникненими: "*Взаимное общение культур возможно*

только потому, что то качество, которое делает людей людьми, свойственно им всем и является как бы мостом между ними. Но наши ценности принадлежат нам, а их ценности – им. Мы вольны критиковать ценности других культур, осуждая их, но не можем притворяться, будто вообще их не понимаем, не вправе рассматривать их как чисто субъективные ценности, созданные существами, живущими в совершенно иных условиях и имеющими совсем иные, чем у нас, вкусы, и которые поэтому ни о чем не говорят” [7, с. 14]. І тому при наявності конфлікту цінностей не варто драматизувати ситуацію, а послідовно шукати спільні моменти. Такий підхід особливо важливий у ситуації глобальної взаємозалежності, коли культурні контакти щоденні і неминучі. При цьому вони позитивно впливають на контактуючі культури при умові, що кожна з них сама здійснює культурний відбір.

Таким чином, однією зі складних проблем сьогодення є своєрідне протистояння культурної самоідентифікації народів та етносів і глобальної культури. Розуміння глобалізації як універсалізації та гомогенізації культури призводить не лише до конфліктів, а й до “зіткнення цивілізацій” (С. Хантінгтон). Тому важливо визначити шлях подальшого розвитку людства. А саме – через *гетерокультуру*, як культуру глобальну, тобто культуру західного світу, в основі якої ліберальні цінності, або через *геокультуру*, як культуру культур, які вільно розвиваються, але модифікуються під впливом цивілізаційних процесів.

Глобалізаційні процеси протікають в умовах співіснування різних типів економічних порядків і політичних систем. При цьому звичайні процеси інтернаціональної конкуренції ускладнюються ідеологічними розбіжностями, конфронтацією культурних та релігійних традицій. Надання переваги принципам взаємної толерантності та взаємної культури відкритості створює передумову сумісності економіки, політики і культури. Незважаючи на слабкість цих корелятів, у них є перспектива, оскільки силові вирішення тих чи інших проблем довели свою неефективність. Тому прийшов час випробувати істинність теорій, що стверджують силу слабких впливів.

Література:

1. Політологія : довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; За ред. М. І. Обушного. – К. : Довіра, 2004. – 599 с.

2. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

3. Митина И. В. Глобализация и геокультура: к постановке вопроса. // История и современность. – 2007. – № 1.

4. Тойнби А. Дж. Постижение истории / пер. англ. – М. : Прогресс, 1991. – 735 с.

5. Хайек Ф. А. Познание, конкуренция и свобода. – СПб., 1999. – 288 с.

6. Нэсбитт Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90 годы. Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90 годы / пер.с англ. – М., 1992. – 416 с.

7. Берлин И. Поиск идеала. Подлинная цель познания. Избранные эссе / пер с англ. – М., 2008. – 1374 с.

8. Грей Дж. Поминки по Просвещению : Политика и культура на закате современности / пер. с англ. – М., 2003. – 368 с.